

HAT KÜLFÖLDI KUTATÓ SZECSKŐ TAMÁSRÓL ÉS A TÖMEGKÖZLEMÉNYKUTATÓ- KÖZPONTRÓL

Szekfű András

szekfu.andras@filmarchiv.hu

DOI: 10.20520/JEL-KEP.2020.3.45

Absztrakt

A szerző 1969-től 1990-ig dolgozott a Tömegkommunikációs Kutatóközpontban (TK). A TK 50 konferencia (2019) alkalmából megkereste azokat a még élő külföldi kutatókat, akik a TK-val és igazgatójával, Szecskő Tamással érdemi kapcsolatban voltak, és megkérte őket, hogy írjanak néhány sort róla és a TK-ról. Az öt kutató (Kaarle Nordenstreng, Robin Cheesman, Wolfgang Kleinwächter, Breda Pavlic és Cees Hamelink) válasz-írásait Walery Pisarek Szecskő Tamásról írott nekrológja vezeti be.

Kulcsszavak

Tömegkommunikációs Kutatóközpont, magyar kommunikáció kutatás, tömegkommunikáció, nemzetközi kommunikáció kutatás, nemzetközi tömegkommunikációs kutatási szervezetek, IAMCR (International Association of Mass Communication Research)

SIX FOREIGN SCHOLARS ABOUT TAMÁS SZECSKŐ AND THE MASS COMMUNICATION RESEARCH CENTRE

András Szekfű

Abstract

The author worked from 1969 to 1990 in the Mass Communication Research Centre (TK), Budapest, led by the internationally renowned scholar Dr. Tamás Szecskő. On the occasion of the conference “TK 50” (2019), several surviving foreign colleagues of Dr. Szecskő were asked to write a few lines about him and the Centre. Five mini-essays (by Kaarle Nordenstreng, Robin Cheesman, Wolfgang Kleinwächter, Breda Pavlic and Cees Hamelink) are preceded by the obituary of Dr. Szecskő written by Walery Pisarek, Cracow.

Keywords

Mass Communication Research Centre, Budapest, communication research in Hungary, mass communication, international research in communications, international organisations for mass communication research, IAMCR (International Association for Mass Communication Research)

HAT KÜLFÖLDI KUTATÓ SZECSKŐ TAMÁSRÓL ÉS A TÖMEGKÖZLEMENYKUTATÁS KUTATÓKÖZPONTJÁRÓL

Székfű András (szerk.)

A „TK” két évtizedének értékelő elemzése nem a mi feladatunk, akik ebben az időben ott dolgoztunk (jómagam 1969-től 1990-ig). A TK 50 konferenciához tehát azzal kívántam hozzájárulni, hogy megkértem azokat a külföldi kutató kollégákat, ismerőseimet, akik szoros munkakapcsolatban voltak Szecskő Tamással (1933–1997) és az intézet kutatóival, írják meg emlékeiket Tamásról és rólunk.

Többen közülük már nem élnek: James (Jim) Halloran (1927–2007) a Leicester-i Egyetemen a Centre for Mass Communication Research igazgatója; George Gerbner (1919–2005), az Annenberg School of Communication dékánja; Herbert Schiller (1919–2000) amerikai kritikai médiakutató; Walery Pisarek (1931–2017), a krakkói társintézet igazgatója; Karol Jakubowicz (1941–2013), a nemzetközi tekintélyű lengyel kutató. Nem sikerült elérnem a volt Szovjetunió-beli (orosz, észt) kollégákat. És volt, aki kitért a kérésem elől vagy csak udvarias sorokat küldött. Köszönöm azoknak, akik rövidebb vagy hosszabb formában lényegi válaszókkal tisztelték meg Szecskő Tamás és a TK emlékét.

Az alábbi öt írást saját fordításomban, egyes esetekben nem-lényegi pontokon rövidítve közlöm. A teljes eredeti nyelvű szövegeket is ki fogom tenni a világhálóra. Hatodik írásként illeszttem ide Walery Pisarek Szecskő Tamásról írott nekrológját, mely egyben az összeállítás bevezetéséül is szolgál.

Walery Pisarek (1931–2017)

A krakkói (PL) Sajtókutatási Központ igazgatója 1969-től 2000-ig, a lengyelországi sajtókutatás nagy klasszikusa. Alábbi nekrológja a Zeszyty Prasoznawcze 1998/1–2. számában jelent meg.

Szecskő Tamás meghalt. Az Oroszlán jegyében született Kelet-Magyarországon, Debrecenben, 1933-ban. A budapesti Közgazdasági Egyetemen tanult, ugyanott szerezte meg szociológiai doktorátusát. A Magyar Rádió és Televízió 1969-ben megalakult Tömegkommunikációs Kutatóközpontjának előbb társigazgatója, majd igazgatója lett. Vezetése alatt a budapesti MRT intézet, melyet a nemzetközi kongresszusokon és konferenciákon vagy az igazgató vagy kiváló kollégái képviseltek, a világ egyik legismertebb és legmegbecsültebb tömegkommunikációs kutatóintézetévé vált. Az intézet különleges szerepet játszott az egész úgynevezett szocialista világban mint a média befogadással és a közvéleménnyel kapcsolatos empirikus

kutatások központja. A kutatások eredményeit – amelyek szenzációszak voltak akár Lengyelországhoz, akár az egész táborhoz képest – a *Jel-Kép* negyedéves folyóiratban publikálták, bár többnyire magyarul, de gyakran angol összefoglalókkal. Szecskő Tamás volt a főszerkesztő sok éven át.

Szecskő a „valóságosan létező szocializmus” korszakának azokhoz a médiakutatóihoz tartozott, akik szembementek az aktuális kötöttségekkel, és terjesztették a „burzsoá” tudást és a „burzsoá” módszertant, anélkül, hogy nyílt konfliktusba kerültek volna a pártvezetéssel. Nem mindenki engedhette meg magának, hogy nyíltan kijelenthesse, például, hogy a szocialista társadalom médiája, eltérően a nyugati világ médiájától, nem törődik az információ aktualitásával, mert „a jelenbeli események (...) nem relevánsak a szocialista tömegkommunikáció számára. Ha az események érdekesek, akkor a múlt vagy a jövő szempontjából azok.”

1983-ban Szecskő részt vett a *Journal of Communication* programvitájában a tömegkommunikáció kutatás perspektíváiról. Többek között beszélt a „kritikai” és „adminisztratív” kutatások megkülönböztetéséről: „A marxista elméleti háttérű tudományágak esetében ez a szembeállítás értelmetlen. A tényszerű adatok, amelyek egy másik korszakban a száraz empiricizmus példáinak tűnhettek, ‘kritikai’ szerepet játszottak az 1960-as évek Magyarországon már pusztán megjelenésük által is. Amikor senki se tudja, hogy ki hallgat rádiót és ki nézi a televíziót (...), akkor a legszárazabb adatok is a közönség nagyságáról és összetételéről ‘kritikus’ hatásúak a műsorkészítők illúzióira, az információs politikák koncepcióira és az ideológiai tézisekből levezetett elképzelésekre nézve.” (Szecskő Tamás: *Communication Research and Policy in Hungary: Partners in Planning. Journal of Communication*, 1983, No. 3. 96–102. <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.1983.tb02411.x>)

Különböző alkalmakkor, a mi [krakkói] Központunk szerepéről vitatkozva, hivatkoztam is Szecskőre. Volt tehát Szecskő, volt az általa vezetett MRT intézet. Megbízható publikációi szövetségeseink voltak a vádakkal szemben, hogy bennünket a burzsoá tudomány befolyásol. Kezdetben publikációi a magyarországi rádió- és televízióhasználat empirikus kutatásáról szóltak, de hamarosan egyre nagyobb szerepet kapott munkásságában a kutatási tapasztalatok általánosítása és az elméleti következtetések.

Szecskő Tamás, mint a legtöbb bölcs ember, vidám, szerény, kedves férfi volt, aki fedli embertársai gyengeségeit és teli van meglepetésekkel. Ugyanakkor fiatalos frissességgel képes volt élvezni az élet örömeit. Megbecsült kutató volt és kedvelt kolléga. Élveztük barátságát. Krakóba vártuk egy konferenciára, mely a Sajtókutatási Központ alapításának negyvenedik évfordulóját ünnepelte. Az utolsó pillanatban lemondta érkezését, egészségi állapotának romlására hivatkozva. Akkor nem gondoltunk arra, hogy többé nem láthatjuk egymást.

Kaarle Nordenstreng (1941¹)

A Tamperei Egyetem (FIN) professor emeritus-a, 1976 és 1990 között a prágai székhelyű Nemzetközi Újságíró Szövetség elnöke.

Szecskő Tamást 1970-ben ismertem meg a GEAR² nevű szervezetben, mely az európai műsorszórók közönségkutatóinak informális csoportja volt. Nem sokkal később újra találkoztunk az UNESCO³ és az IAMCR⁴ köreiben.

¹ Itt és a későbbiekben a szerző születésének évszáma.

² Group of European Audience Researchers

³ United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation

Mint az IAMCR főtitkára 1984 és 1992 között, Tamás bekerült a nemzetközi tudósszervezők elitjébe. Nagyon sokat tett az Egyesületért, előbb James Halloran, majd Cees Hamelink elnöksége alatt. Ez az intenzív háttérmunka mellett nagyobb találkozók megszervezését is jelentette. Történelmi idők voltak, amikor az IAMCR Nemzetközi Tanácsa 1989 augusztusában Budapesten ülésezett, és Magyarország kezdte kiengedni a keletnémeteket Nyugatra. Az ülés politikai csúcspontja egy találkozó volt Németh Miklós miniszterelnökkel az Országház tekintélyes épületében. A találkozót ezzel a reformer szocialistával Tamás szervezte meg, úgy látszott, hogy jó viszonyban van vele.

Kapcsolatunknak egy konkrét személyes eredménye volt, hogy finn nyelven írott kommunikáció tudományi bevezető tankönyvemet a TK kiadta magyarul.

AZ 1990-es évek elején Tamás újra ellátogatott Tamperébe, ezúttal Karol Jakubowiczsal együtt. Mindketten előadást tartottak a média poszt-szocialista helyzetéről országaikban.

Hogyan látom Tamást és a TK-t évtizedek távolából, egy olyan világban, amely drámaian különbözött a maitól? Magyarország Kelet-Európában szocialistának volt besorolva, de Finnországból nézve a szocializmus enyhe változatának láttuk. Én egy fiatal tudós voltam, újbaloldali elvekkkel, ami Finnországban szimpátiát jelentett a szocialista országokkal és nem antipátiát a kommunizmus iránt.

Tamás normális kollégaként lépett be a világomba, szocialista háttére nem tette őt csökkentértékűvé az angol, olasz vagy más nyugati kollégákkal szemben. Inkább bizonyos extra presztízst adott neki. Szakmai kompetenciája az első pillanattól kezdve meggyőző volt, szerény habitusa pedig lefegyverző. Nem egy felületes sztár benyomását keltette, hanem a terület szakemberéét, és pedig politikamentesen. Ez hitelessé tette őt, különösen, mivel tudtuk, hogy mögötte van egy tekintélyes kutató központ.

A TK-nak kiemelt helye volt a kelet-európai kommunikáció kutatás térképén az 1970-es években. A szocialista országok nemzeti rádió-televízióiban alig volt hozzá hasonló, kivéve a Lengyel Televízióét, Karol Jakubowicz vezetésével. Nemzetközileg elismert akadémiai kutatóintézetekből is kevés akadt akkoriban ezekben az országokban.

Sajnálhatom, hogy sosem beszéltük meg Tamással az én elnökségemet a prágai Nemzetközi Újságíró Szövetségben, amiről Tamásnak bizonyára jól informált véleménye volt. Tamással való kapcsolatunk leghosszabb idejében én ennek az elnöke voltam, és ezáltal politikailag számára valamiféle moszkvai megbízottnak tűnhettem. Ez bizonyára némileg kényelmetlen volt neki – vagy nem is tudom. Tamás soha sem mutatta ki belső érzéseit és ideológiai pozícióit egy nyilvánvaló szerény liberalizmuson túl, a szocialista összefüggésen belül. Mindig egy tárgyilagos kolléga volt számomra, és megbíztunk egymásban. Ez a bizalom a „business as usual” szintjén maradt, anélkül, hogy mélyebb barátság született volna a teljes bizalmasságból, de végig jó kollégák maradtunk az évek során.

A hidegháború meglepően kevésbé befolyásolta kapcsolatomat Tamással és a TK-val. A „keleti” hivatkozás tehát arra utal, hogy ti a Keleten több nehézségbe ütköztetek, mint mi Nyugaton, mind a szocializmus idején, mind pedig utána. Ez pedig növeli az értékét annak, amit elértetek.

⁴ International Association for Mass Communication Research

Robin Cheesman (1942)

A Roskilde-i Egyetem (DK) emeritus docense, 1976-tól az IAMCR politikai gazdasági szekciójának elnöke.

My love affair with Tömegkommunikációs Kutatóközpont

35 évvel ezelőtt alkalom kínálkozott rá, hogy egy szemesztert a Tömegkommunikációs Kutatóközpontban tölthessek. Dániai egyetememről sabbatical-t kaptam, a magyar kultuszminisztériumtól pedig egy albérletet. Lelki válságban voltam, agyondolgoztam magam, túl voltam egy váláson, kellett a kikapcsolás. Budapesti tartózkodásom gyógyulási folyamat volt, azonban minden jelentősebb kutatási eredmény nélkül. A mai napig hálás vagyok érte.

Az IAMCR politikai gazdaságtani szekciójának vezetőjeként ismertem meg Szeckő Tamást, az IAMCR akkori főtítkárárt. AZ IAMCR Nemzetközi Tanácsának ülése a Balaton mellett lett az első rövid magyarországi tartózkodásom, és egy hosszantartó, baráti kapcsolat kezdete. Szó szerint szerelembe estem.

Egy UNESCO projekt részeként a „kommunikáció és hozzáférés” témában akartam kutatni. Ezt befejeztem, de nagyon leíró lett és kétséges hitelességű adatokat kaptam hozzá. Végülis leadtam a jelentésemet és megpróbáltam elfelejteni. Ebben az időben számos órát töltöttem a magyar Központi Statisztikai Hivatalban. Megfigyelhettem, hogy miként lehet hazudni statisztika által, és hazudni kihagyások révén.

Magyar kollégáim munkafeltételei a TK-ban nem voltak jók. Olyan volt a zsúfoltság, hogy asztalokat kellett arrébb tolni, hogy leültesse valakit. Kevés volt a telefon. Az emberek mégis bejöttek, legalábbis a kötelező intézeti napokon, kutatási jelentésekkel és közös ügyeket megbeszélni.

Én kivételezett voltam, mert saját irodám lett a felső emeleten, és ami a legfontosabb, városi telefonom külföldi hívás lehetőséggel! Most már bevallhatom, hogy másokat is engedtem használni a telefont.

A közvélemény kutatása különlegesen nehéz volt Magyarországon, az emberek és a hatóság közötti mély bizalmatlanság miatt. A kutatók és a kérdezőbiztosok nem tudtak egyszerű megoldást találni erre, és azt kockáztatták, hogy az emberek úgy válaszolnak, hogy elkerüljék a feltételezett „rossz” válaszok veszélyét. Ugyanakkor a Szabad Európa Rádió is végzett közvéleménykutatást, ők a Nyugatra látogató magyarokat kérdezték. Azonban ennek eredményeit nem rendelhette meg egy párt- és állami vezetőktől függő intézet. Néha azzal segítettem, hogy megrendeltem ilyen SZER jelentéseket dániai irodámba, és havonta hazautazva, elhoztam ezeket Budapestre. Ez jó megoldásnak látszott, bár a SZER kutatásainak ugyanolyan, csak fordított előjelű érvényességi problémái voltak.

Kevés saját tapasztalattal rendelkeztem az úgynevezett „valóságosan létező szocializmusról”. Sokat utaztam, Kubától Kínáig mint turista vagy különféle méretű összejövetelek résztvevője. Magyarországot – talán naivan optimista módon – másnak képzeltem. Mégis, ez a pozitív előítéletem „beigazolódott” – nagy mértékben Szeckő Tamásnak köszönhetően. 1984-ben örömmre én lehettem a levezető elnök Prágában, az IAMCR konferencián Tamás előadásakor – egy olyan paper-t adott elő, ami elképzelhetetlen lett volna másutt a keleti blokkban. Hasonló ideológiai kisiklások előfordultak és megengedettek voltak a kiscsoportos szemináriumokon és üléseken Tamás tágas irodájában.

Abban az időben „eurokommunistaként” határoztam meg magamat. (Svédországból) Dániába mentem dolgozni, és beléptem a Dán Kommunista Pártba, annak ellenére, hogy tudtam szoros kapcsolatokról a keletnémetekkel és a szovjetekkel. Tévesen azt hittem, hogy a

DKP-ben is hamarosan változások lesznek. Budapesti időmben megkértek a dán pártújságtól, hogy írjak egy cikket a magyar médiahelyzetről. Megírtam, és megemlítettem a „sorok közötti olvasást” és a szamizdat kiadványok sokaságát. A cikket visszautasították, miután nem voltam hajlandó „kijavítani hibáimat”. Néhány hónap múlva kiléptem a pártból. A dolog iróniája, hogy amikor lefordítottam a szöveget angolra, magyar barátaim úgy vélték, hogy nyugodtan megjelenhetne Magyarországon.

Tartózkodásom a Tömegkommunikációs Kutatóközpontban nagyon gazdag élmény volt számomra. Májig emlékszem, hogyan kell kimondani magyarul [az intézet nevét – *a szerk.*], bár a többi rövid udvariassági mondatocskát már rég elfelejtettem. De emlékezni fogok a sok jó emberre – Ádám, András, Ildikó, János, Júlia, Márta... –, sokakra, és természetesen Tamásra.

Ahogy írom ezt, számtalan jelenet felbukkan előttem. Szeretnék újra leülni és emlékezni az akkori kedvenc kávéházamban, az Angelikában, éppen a Duna túloldalán. Vajon tartják-e még a finom mákos süteményüket?

Wolfgang Kleinwächter (1947)

Az Aarhus-i Egyetem (DK) professor emeritus-a, 1988-tól 2004-ig az IAMCR jogi szekciójának elnöke. Számtalan fórumon képviselte 1990-ig az NDK-t.

Szecső Tamás a keleti blokk kommunikációkutatójaként aknamező közepén járt. Azonban nemcsak tudományának jeles szakembere volt, hanem hatásos „békegalamb” is a keleti és a nyugati teóriák ütközésében. AZ IAMCR főtitkáraként elődje volt a keletnémet Emil Dusiska, aki megpróbálta az IAMCR-t a két rendszer ideológiai csatájának színhelyévé tenni. Dusiska, aki velejéig ideológus volt, szerette volna az IAMCR-on belül a „keleteurópai frontot” egységes vonalba rendezni és a „polgári kommunikációtudományt” sarokba szorítani. Ebben Szecső Tamás nem volt partner. Nem az ideológiák, hanem az egészséges emberi értelem vezette, a vélemények sokféleségének tisztelete és a kutatási eredmények komoly előadása, mindegy, milyen forrásból származtak ezek.

Sok tudományos konferencián és a szocialista országok UNESCO-bizottságainak koordináló ülésein voltam együtt Szecső Tamással. Szavának azért is volt súlya, mert józanul, izgalom nélkül, de meggyőződéssel beszélt. És azért is, mert mindig törekedett arra, hogy a kommunikációpolitikai kérdésekben az emberi jogi szempontot érvényesítse. Ezzel nem tette magát közkedvelté a dogmatikusabb szocialista „testvérek” között. Lengyel kollégája, Karol Jakubowicz viszont támogatta.

Mindketten, Szecső Tamás és Karol Jakubowicz, korán megfogalmaztak koncepciókat arról, hogy az állam és párt által ellenőrzött médiarendszereket hogyan lehet majd demokratikus szerkezetekké átalakítani. Sajnos mindketten nagyon korán elhunytak. Hangjuk nemcsak országaikban hiányzik, hanem az Európai Unióban és a világban is. Egy egykori keletnémet szempontjából, mint én vagyok, szinte groteszk, hogy azok az országok, amelyek az NDK időkben a liberalizmus élharcosainak számítottak, ma azok közé tartoznak, akik az éves sajtószabadság felmérésen az utolsó harmadba csúsztak.

Breda Pavlic (1946)

Volt a Ljubljana-i Egyetem (SLO) oktatója és az IAMCR nemzetközi kommunikáció szekciójának elnöke. Nyugdíjazásáig magas beosztásokban az UNESCO-ban dolgozott.

Évtizedek múltak el, mióta utoljára láttam Tamást. Szakmai útjaink, sajnos, már nem keresztezték egymást a nyolcvanas évek közepétől. De az ő becsületes, kicsit álmodó arca, a nyugodtan, de erőteljesen kifejtett, figyelemreméltó tudása és az általános diszkrét, kedves magatartása ugyanúgy élnek bennem, mint valaha.

Emlékeimben Tamás megmarad a kommunikációkutatás „Kis Herceg”-ének, eszünkbe juttatva Antoine de Saint-Exupery csodálatraméltó, mélyen sebezhető főhősét. Kívánom, hogy sok, sok nemzedék tisztelje emlékét!

Cees Hamelink (1940)

Az Amsterdami Egyetem (NL) professor emeritus-a, az IAMCR elnöke 1990-től 1994-ig.

Elutazni a kelet-európai országokba az 1960-astól az 1980-as évekig nem volt okvetlenül élvezetes. Először mint újságíró, később mint nemzetközi szervezetek képviselője bürokratikus közömbösséget éltem meg, vagy nyílt ellenségességet, és nagyon kevés boldog emberrel találkoztam. Emlékszem, amint együtt utaztam el Moszkvából egy lelkes latin-amerikai forradalmárral, aki ezt mondta: „Akár meg is halnék a szocializmusért, de élni nem szeretnék benne.” Azonban voltak élvezetes kivételek, köztük a magyarországi tartózkodás.

Gyakran tűnődtem, hogy vajon ezt a magyar lélek, a magyar zene, a Duna, vagy a magyar tájak, különösen a Balaton okozza-e, vagy pedig – Szecső Tamás. Tamás – aki több, mint húsz éven át dolgozott különböző szerepekben az IAMCR számára – melegszívű személy volt, nyitott elmével és egy barátságosan kritikus világszemlélettel.

Az 1970-es években ismertem meg őt az IAMCR keretében és azonnal nagyon jól kijöttünk egymással. Az 1980-as években Göteborgban, Münchenben, a Magyar Rádió balatoni üdülőjében és Budapesten is találkoztunk, és együtt dolgoztunk az IAMCR Occasional Papers kiadványsorozaton. Három év után 1989-ben Tamás, akkor már az IAMCR főtitkára, azt javasolta, hogy a nehézségek ellenére a sorozatot folytatni kell, módosított formában és megfelelő anyagi fedezettel. Fedezetet azonban nem találtunk.

1990-ben én lettem az IAMCR elnöke, és legnagyobb örömömre együtt dolgozhattam Tamással, amíg főtitkári mandátuma le nem járt 1992-ben. Mint elnök, találkoztam kollégáival is a Tömegkommunikációs Kutatóközpontból, amelyet mind a szellemi teljesítmények, mind pedig a tudományos igényesség szempontjából a Leicester-i Egyetem Centre for Mass Communication Research-ének kelet-európai párjaként tartottam számon.

Tamás személyiségére jellemzőek voltak az ilyen mondatok levélváltásainkban, mint: „az Egyesület bizonyos problémái nem fognak megoldódni a következő évtizedben, néhány feladatot hagynunk kell a következő nemzedék számára is”. Vagy: „megjegyzéseimet tekintsd egy meditációs folyamat részének.”

Fel tudom idézni felvillanyozó szellemi pengeváltásainkat Tamással a politikai lojalitásról és a politikai ellenállásról, valamint Reinhold Niebuhr alapvető kérdéséről: hogyan élhetnek az erkölcsös emberek az erkölcstelen társadalmakban? De minden másnál meghatób-

bak számomra szavai egyik utolsó karácsonyi kártyáján: „Ez a kis vörösbegy a magyar erdőkből vigye el hozzád régi barátságunk megerősítését!” Nem sokkal halála előtt ezt írta: „Éhezem a veled való jó beszélgetésekre.” Drága Tamás, jó testvérem, a közszolgálati műsorszórás küldetésének hűséges védelmezője, tehetséges társadalomelemző és segítőkész munkatárs az IAMCR-ban – nekem ma is hiányoznak azok a jó beszélgetések.